

KAS UUS RENESSANS ON VÕIMALIK?¹

ALEKSANDER ZAITSEV

Kõigi endise N Liidu ja Ida-Euroopa rahvaste esmane ülesanne on mõistagi väljuda ummikust, kuhu on viinud kommunistlik despootia, ning lülituda tsiviliseeritud maailma ellu. Ent meie ülesanne ei ole ammendatud kommunismist vabanemise ja tema pärandi likvideerimisega.

Praegu maailmas valitseva Euroopa tsivilisatsiooni allakäigu sümptomeid on täheldanud – igaüks oma vaatenurgast – Jacob Burckhardt ja Oswald Spengler, Ortega y Gasset ja Arnold Toynbee, venelane Pitirim Sorokin ja Eestist pärit krahv Keyserling. Illusioon, nagu oleks Lääs leidnud kõik lahendused, on ohtlik. Poliitiline sõltumatus, vabadus ja majanduslik tõus ei too veel püsivat õnne.

Lääne rahvad püüavad praegu asendada sõjaväekohustust palgaarmee-dega. Karmi reaalsuse keeles tähendab see loobumist demokraatlikest juhtimisvormidest: niisugune on Kreeka-Rooma ja uuema ajaloo vaieldamatu kogemus, mis vaevalt et muutub.

Ärevuseks on ka teisi põhjusi. Ei tarvitse ju kõnelda ökoloogilisest kriisist ega avantüristide provotseeritud tuumakatastroofi ohust – need ohud on kõigile hästi teada.

Nende ridade autorit teeb eriti rahutuks fundamentaalteaduste arengu ilmne aeglustumine, mida me praegu jälgida võime. Pärast seda, kui sai selgeks, et ei filosoofia, ilukirjandus, muusika ega ka ükski kujutava kunsti liik saa 20. sajandil kiidelda millegagi, mis oleks võrreldav eelmiste sajandite saavutustega, pärast seda olid nimelt teaduse edusammud viimaseks inim-mõistuse saavutuseks, mille üle eelnevate põlvete ees uhke olla. Nüüd näib, et on tulnud aeg, mil meie tsivilisatsiooni haiged tendentsid on haaranud juba selle viimasegi sfääri: isegi teoreetilise füüsika areng on aeglustunud.

Kas on lootust seda tendentsi muuta?

Inimkonna majanduse, kultuuri ja poliitilise ajaloo kulg on alati olnud äärmiselt ebaühtlane ning ilmselt jääb see nii ka tulevikus. Kui kasutada endisi meetodeid, on vaevalt lootust ebameeldivatest tendentsidest kultuuri arengus vähehaaval võitu saada.

On vaja mingit põhimõtteliselt uut teed, uut alget, milleski sarnast grandioossele transformatsioonile, mida nimetame Euroopa renessansiks, või siis "kreeka imele", millest olen kirjutanud mujal.²

Arnold Toynbee on avaldanud mõtteid, kuidas Euroopa tsivilisatsiooni väljasuremist saaks ära hoida universaalse riigi abil.

Saksa teadlased ja literaadid otsisid enne I maailmasõda väljapääsu Euroopa tsivilisatsiooni kriisist "Uues humanismis", samal ajal kui Oswald Spengler ja Ludwig Klages olid veendunud, et Lääne kultuuri hukk on vältimatu.

Uude taassündi uskus meie sajandi algul väljapaistev vene-poola filoloog-gretsist Tadeusz Zielinski. Tema arvates saaks see olla eeskätt slaavi taassünd. Saatuse oli talle valmis seadnud üle elada revolutsioon Venemaal ja Poola okupeerimine natside poolt.

Tuleb tõdeda, et me ei saa ette näha väljapääsu inimkonna jaoks, ei saa ette näha enne, kui ta lõpuks leiame. Oleme paradoksi ees, mida märgati juba antiikajal: kui otsime midagi, mida me ei tea, ei saa me otsida teadlikult. Samas õpetab inimkonna ajalugu, et see paradoks leiab tegelikkuses lahenduse inimloominguks.

Teadlased ja kunstnikud, keda ei rahulda vana, otsivad pingeliselt tundmatut uut, tuginedes vanale ja samas end temast ära tõugates: just siin võibki kätte jõuda valgustuse, tulevikku läbimurdmise hetk.

Ei ole lihtne kõnelda sellest oma olemuselt filosoofilisest probleemist tervikuna, ei ole lihtne pöörduda eesti rahva poole, kelle spetsiifilistest probleemidest ma väga vähe tean.

Olen kõigest klassikaline filoloog, ehkki olen püüdnud kogu elu mõtiskleda üldinimlike probleemide üle. Et mitte osutada diletandiks, piirduksin aspektiga meie ühises saatuses, mis on seotud antiikkultuuri traditsiooni kestva ja päästva – nagu ma usun – aktuaalsusega meie jaoks.

Euroopa üleminek keskajast uusaega oli otseselt seotud kaotatud antiikkultuuri väärtuste omaksvõtuga. See oli üleminek languse ajastult uuele, tunduvalt suuremale tõusule, mis toetus olulisel määral antiigi saavutustele. Ilmaaegu ei nimetatud seda pöört renessansiks – taassünniks.

Et minna teadmises kaugemale, pidid Kopernik ja Galilei esialgu omaks võtma Ptolemaiose ja Archimedese pooleldi ununenud saavutused. Renessansi kirjanduse korüfeed õppisid Vergiliuselt ja Cicerolt, Euripideselt ja Plutarchoselt.

Praegu on olukord veidi teistsugune. Antiikaja teaduse saavutused on ammu ületatud; kirjanduse, kunsti ja filosoofia mälestusmärgid pole unustatud, nagu varase keskaja "pimedail sajandeil": nad on tundmaõppimiseks kättesaadavad igaühele, kellel soovi selleks vaeva näha. Ometi on selge, et nende otsene jälgendamine ei vii uute kultuuri-väärtuste loomisele.

19. sajandi teisel poolel hakkas pime usk tehnika arengule toetuvasse inimkonna mehhaanilisse automaatsesse progressi tõukama Euroopat traditsioonilisest, klassikalisest ja humanistlikust haridusest loobumise poole. "Ei maksa raisata kallist aega Cicerole ja Sophoklesele, on vaja praktilisi tehnilisi teadmisi," oli reformaatorite-progressikuultajate loosung alates Saksa imperaatorist Wilhelm II-st kuni vene "demokraatideni".

¹ Essee on kirjutatud aastal 1990. Venekeelne variant ilmus ajakirjas Raduga 1992, nr 9, lk 60–64.

² Zaitsev, A. I. Kul' turnyj perevorot v Drevnej Grecii VIII-V vv. do n. e. Leningrad 1985.

20. sajandil on need ohtlikud tendentsid edasi arenenud. Mulle näib, et 1960.–1970. aastad tähistasid järsku usalduse langust kogu Euroopa, sh antiigi kultuuritraditsiooni vastu. Eredaimaks ilminguks oli vasakradikaalse üliõpilaskonna skandaalitsemine Euroopas ja Ameerikas.

Olukord tervikuna on praegu selgelt muutunud. Antiigi tähenduse mõistmine, selle tähtsustamine murrab endale kõikjal teed. Berliinis vendade Humboldtide nimelises ülikoolis võeti otsus klassikalise filoloogia õppetooli taastamise kohta vastu veel enne radikaalset poliitilist pööret Saksa DV-s. Praegu, nagu mulle räägiti, on uuesti sündimas klassikalise filoloogia õppetool Tartus. Leedus töötab juba ammu mitu üldhariduskeskkooli, kus õpetatakse ladina keelt. Sofias töötab taas mitu aastat klassikaline gümnaasium. N Liidus algas vanade keelte tagasitulek kooli pärast M. Gorbatšovi võimuletulekut, kui kaotati koolide spetsialiseerumiskeeld. Peterburis avati 1989. aastal klassikaline gümnaasium, mille programmis on põhiained ladina ja vanakreeka keel. Sinna astuda soovijaid oli nii palju, et valik tuli teha karmi konkursiga. Klassikalise hariduse taassündi Venemaal tervitavad selle poolehoidjad Tübingenis ja Amsterdamis, enamgi veel, nad kasutavad seda argumendina võitluses oma ohlokraatiliste vastastega.

Tuhanded Ameerika koolilapsed kogunevad maa kõigist paigust suvelaagrisse, kus püütakse rääkida ladina keelt. Jaapanlased, kelle klassikalise filoloogia professionaalid ilmusid alles enne II maailmasõda, annavad välja klassikalise filoloogia ajakirja, jõudes Euroopale järele valdkonnas, mis peaks olema neile võõras.

20. sajandi maailmakirjandus paistab olevat jälle tagasi pöördunud antiikmotiivide juurde, mis 19. sajandi keskel ja lõpus olid pooleldi unustatud. Nimetatagu vaid J. Joyce'i, E. Pouni, A. Camus'd, J. Giraudoux'd, J. Anouilh'd, I. Annenskit ja V. Ivanovi Venemaal.

Igaveste ideede veenmisjõud on maksimaalne just sünnimomendil, nagu hapnik on kõige aktiivsem siis, kui ta on vahetult eraldunud aatomitena, mis pole veel ühinenud molekulideks. Tänapäeva uurija Jürgen Mittelstrassi sõnade järgi oli kreeka kultuur esimene "argumentatiivne kultuur", ja loogikaseadusi on vaja tundma õppida paralleelselt nii kaasaegses matemaatilises vormis kui ka sellisel kujul, nagu Aristoteles nad esmakordselt formuleeris. I. Rožanski leiab hiljuti ilmunud uue matemaatikaharu lätted juba Anaxagorasel.

Antiigiga ühinemine "algallikate kaudu" aitab "kasvatada eneses tunnetavat inimest, kelle jaoks kõigest ülem on tõde ja sugulus vaimsega ning kes tuletab sellest teadmisest ka oma tõelise kodanikukohuse" (J. Burckhardt).

Noore mõistuse täisväärtuslikku ettevalmistusse kuulub meetodite omandamine: nii selliste ülesannete lahendamine, mis lubavad olemasoleva informatsiooni põhjal ühetähtsustlikku lahendust, kui ka selliste ülesannete, millel kohustuslikku lahendust ei ole. Esimest tüüpi ülesannete lahendamist õpitakse matemaatikaga tegeldes. Teine ülesandetüüp nõuab "otsustusvõime", selle, mida sakslased nimetavad *Urteilskraftiks*, arendamist. Parim ettevalmistus sedalaadi ülesannete lahendamiseks on antiikautorite tekstide teadlik interpreteerimine. Selles mõttes öeldakse täiesti õigesti, et klassikaliste keelte õppimine arendab loogikat.

Platoni "Sokratese apoloogia" ja "Kriton" kätkevad eneses tohutut kõlbelis-patriotilist kasvatuslikku laengut, mida noor mõistus võtab vastu täiel määral, kui koos vanakreeka teksti filigraanse keelelise vormiga mõistetakse ka sisu.

Lapse patriootilisi tundeid kasvatatakse eelkõige kodumaa ajaloost pärit kangelaste

eeskujul. Kuidas kasvatada austust teiste rahvaste kangelaste vastu? Siin peavad piibli-loo Taaveti kõrval oma koha saama ka näiteks spartalased, kes kaitsesid Termopüüle, või võidu nimel end ohverdanud Rooma konsul Decius Mus.

Luule ja kunstilise proosa teadlikku mõistmist tuleb kasvatada just antiikautorite põhjal. Kui õpetaja arutab terve tunni Puškini imekaunist luuletust, on tulemuseks vastikustunne, ükskõik kui hea see õpetaja ka ei oleks. Ilmselt on see nii ka eesti kirjan-dusklassika puhul. Kuid antiikkirjanduse tähtteosed, mis on raskesti ligipääsetavad ja jäävad esialgu meile kaugeks, taluvad sellist läbiarutamist ja aitavad kasvatada filoloogi-list mõtlemist. (Samas peaks jääma tagasihoidlikum koht emakeelest ladina ja kreeka keelde tõlkimisele, mida harrastasid eelmiste põlvete klassikalise kirjanduse õppijad.)

Iga tund, kus tegeldakse vana keelega, peab olema mõtlemise õppetund ja teenima seda, et antiikmaailma vaimuelule lähenetaks paralleelselt meie eneste igaveste probleemidega. Kui õpetajal, kes loeb klassis Caesarit, ei jää õpilased mõtlema, kas Caesar käib alati tõe järgi, kui Sophoklese "Antigone" lugemine ei pane pidevalt mõtisklema, kas Antigone pidi venna surnukeha matma, tähendab see, et õpetamises on midagi eba-õnnestunud.

Klassikaliste keelte õpetajad on emakeele ja kirjanduse, ajaloo- ja usuõpetajate liitla-sed mitte ainult õppetöös, vaid ka kasvatustöös.

Nii väga vajalik kõlbelis-religioosne taassünd, mis on haaranud kõiki endise N Liidu rahvaid, võtab sageli väärastunud vorme, moondudes räigeks ebausuks. Maagidest ja astroloogidest šarlatane usutakse praegu kaugele rohkem, kui omal ajal usuti Jeesus Kristuse apostleid. Olen sügavalt veendunud, et seda ebausku, mis kujutab endast ilm-set esimese käsu rikkumist, tuleb ravida Pühakirja kõrval paralleelselt Cicero dialoogide "Jumalate loomusest" ja "Ennustamisest" põhjaliku tundmaõppimisega, võttes neid kui elementaarseid õpperaamatuid.

Ka antiiktsivilisatsiooni allakäik ja hukk pole võib-olla meile praegu vähem õpetlik kui selle öitseng: nad näitavad meile mõnd kultuuri pidurdumise ja kärbumise üldist seaduspärasust, mis toimib praegu kolossaalse jõuga. Kogu ühiskonna elu pidurdumise protsess, mis võttis koletislikud vormid Brežnevi aja N Liidus, on nähtavasti iseloomulik kogu maailma tsivilisatsioonile. Kõrvuti õppetundidega, mida annavad meile kreeka-roomsa kultuuri tipud, pole meile kaasajal võib-olla vähem oluline sisimas kogeda helle-nistliku ja rooma ajajärgu allakäigu mehhanismi, temast tundma õppida seda, mis toi-mub meiega, ja tunda õudust.

Me ei saa teed "kultuurilise pöörde" poole ette teada.

K. R. Popper on oma raamatus "Historitsismi viletsus" õigesti osutanud, et inimkond ei saa oma tulevikku ette näha, sest tal pole võimalik ette teada, milliseid uusi teadmisi ta omandab.

Tee selle poole, et astuda suur samm edasi, näib mulle olevat üleüldises kompu-teriseerimises ning tagasipöördumises loomuliku tegevuse absoluutse väär-tustamise ideaali juurde, mis oli omane antiikajale ja renessansile.

Intellektuaalse tegevuse ja kunstiloomingu "pidurdusmehhanismi" määrav element on traditsiooni kuhjumine, mida on vaja vallata edasiminekuks. See on Vana-Kreeka tea-duse, filosoofia ja luule allakäigu kogemus ning nõnda on see ka praegu. Võib-olla aitab üldine kompu-teriseerimine meid nimelt siin. Ilmselt peab arvutimäng saama juhtivaks elavate keelte õppimisviisiks.

Olles intellekti mehhaanilise töö koorma andnud üle arvutile, ei tohi inimesed langetada vaimsesse laiskusesse, vaid peavad vabastama hinge kõrgemad funktsioonid loominguks tööks. On vaja tagasi pöörduda oludesse, kus hinnatakse igasugust intellektuaalset saavutust, nagu see oli "kreeka ime" või Euroopa renessansi ajajärgul, kui loominguks pingutuste kohal ei rippunud Damoklese mõõgana fataalset küsimust: "Aga milleks seda vaja on?", või: "Aga milleks seda mulle vaja on?"

Matemaatikat ja vanu keeli õppides kogub andeka poisi mõistus jõudu, säilitades kogu eluks hinges iga tõelise vaimse saavutuse võlu, mille jaoks välist autasu pole tingimata vaja.

Varasema klassikalise hariduse häda oli selles, et seda püüti anda igale jõukast ja haritud kihist pärit poisile (v.a ehk need, kellele valiti sõjaväelase karjäär). Samas toob klassikaline haridus kasu ainult andekamatele noortele, kellel on kõrge IQ ja kellel on avaldunud võime mõtlemisotskusi ühest valdkonnast teise üle kanda. Mõistagi on selliseid lapsi sagedamini intelligentisi perekondades – ehkki sealgi alati vähemuses –, aga üksikuid ereda andega isiksusi võib alati sündida ka väga rasketes tingimustes elavates ja alaväärtuslike pärilike omadustega peredes.

Andekate noorukite ja neidude puhul, kes valmistuvad õppima ülikoolis, on klassikaline haridus ammu näidanud oma eeliseid. Kurt von Fritz, lepitamatu antiigi kultuuri traditsiooni säilitamise ja süvendamise eest võitleja, on kirjutanud, et esimestel aastakümnetel pärast II maailmasõda, kui pääs ülikoolidesse oli kõikjal Euroopas vaba igasugu tüüpi koolide lõpetanutele, korraldas eksperimendi elu ise. Ülikoolide professorite – filosoofide ja juristide, arstide ja füüsikute – arvates tulid parimad üliõpilased traditsioonilist tüüpi klassikalistest gümnaasiumidest, mida tollal leidis suurel arvul veel kogu Euroopas.

Miks siis klassikalist haridust üha enam piiratakse, vaatamata tema ilmsetele väärtustele?

Kuni viimase ajani oli Austrias veel üks gümnaasium (Salzburgis), kus kreeka keel oli kohustuslik. Aga pealinna survele likvideeriti ka see klassikalise hariduse viimane kants, ehkki gümnaasistid ise korraldasid protestiaktiooni.

Miks lubas *Suso-Gymnasium* Konstanzis, üks viimaseid Lääne-Saksa klassikalise hariduse tsitadelle, oma õpilastel valida vanakreeka ja prantsuse keele vahel?

Selle justkui ainult klassikalist haridust puudutava küsimuse puhul puutume kokku kogu kaasaegse tsivilisatsiooni ühe kõige raskema haigusega. Kogu maailm loobub praegu senistest oludest, kus inimese koht ühiskonnas on määratud tema sünniga kas rikkas ja kõrgkihi perekonnas või vaeses ja lihtrahva perekonnas. Sellega seotult kuulutatakse peaaegu kõikjal, et ühiskonnas peavad olema kõigile võrdsed võimalused. Isegi Lõuna-Aafrika Vabariik on lahti öelnud inimeste loomuliku ebavõrdsuse printsiibist. Ent inimesed on ju oma vaimset potentsiaalilt olnud alati ebavõrdsed, mida on vaieldamatu faktina tõendanud nii elu kui ka teadus.

Mida siis teha inimeste loomuliku ebavõrdsusega? Kas anda kõigile ühesugune haridus ja püüda neid siis suruda ühe ja sama intellektuaalse taseme alla? N Liidus tehti nii ja tulemuseks polnud isegi mitte ohlokraatia – massi võim, vaid ponerokraatia, nurjatute võim – "*gemeine Tyranei der Schlechtesten*", nagu on ütelnud U. Wilamowitz-Moellendorff.

Läänemaailm läheb teist teed. Lipukirjaks on meritokraatia printsiip: iga inimene peab ühiskonnas saama vastavalt teenetele, võimalustele ja hoolsusele. Ent ühiskond

on kujunenud praegu kõikjal selliseks, et kõige otsesem tee edu poole on hea haridus. Järelikult: et võimalused oleksid võrdsed, on igale inimesele vaja anda haridus vastavalt tema võimetele ja püüdlikkusele.

Sõjajärgne Suurbritannia jõudis sellele ideaalile kõige lähemale oma munitsipaal-*Grammar Schools*- ja *11 + examinations*-süsteemiga.

Milline on tulemus? Loomulikult sattusid riiklikesse *Grammar School*idesse ja õppisid seal edukalt eelkõige keskkihi lapsed. Tänu jumalale, haritud ja võimekate inimeste massilist tagakiusamist pole Suurbritannias olnud ning loomult andekamad ja tasakaalukamad inimesed kontsentreeruvad sellistes tingimustes ühiskonna keskkihtidesse, madalamates on neid vähem. Algas kooliharidussüsteemi aeglane mürgitamine nn *ühiskonnastamisega*. Võimud ohverdasid haridussüsteemi variandi, mis oli kaasaegses Euroopas võimalikest parimaid.

Protest kooli vastu, mis annab igaühele vastavalt tema võimetele, on seaduspärane ja paratamatu. Kurja juur on siin protestis printsiibi enese – "igaühele tema võimete järgi" – vastu. Ja see tekib kõikjal seda tugevamini, mida lähemale jõuab ühiskond selle printsiibi, millele vastu vaielda on nii raske, reaalsele elluviimisele. Häda on selles, et see printsiip riivab, enamgi veel, solvab tohutut hulka inimesi rohkem kui kõik ajaloos tunnistatud ebaõiglused. Miljonid ja miljonid inimesed on talunud orja ja pärisorja seisust, teades, et nad sündisid orjadest või pärisorjadest ja neil pole seetõttu tõenäoliselt paremat oodata. Enamik inimesi, kes on vaeses peres sündinud ja pole suutnud ülespoole tõusta, kannab oma saatust alandlikult, arvates, et neil pole vedanud.

Aga kui ühiskonnakord läheneb võrdsete võimaluste printsiibile, s.o justkui võimaliku maapealse õigluse saavutamisele, siis ei lepi hädavareste massid sellega ja ei saagi seda teha. Tavaline keskmine inimene ei tunnista kunagi, et ta pole kõrgemale tõusnud seepärast, et ta seda ei vääri. Vaimselt mahajäänute ja keskpäraste tohutud hulgad vihkavad seda tugevamini süsteemi, mida selgemaks saab, et ta inimesi objektiivselt hindab.

Suurim hädaoht meie tsivilisatsioonile ja muu hulgas ähvardus taassündivale klassikalisele gümnaasiumile on nende paratamatu ja kustumatu viha, kes ei suuda seal oma taseme tõttu viljakalt õppida. Terve haridussüsteem on võimalik ainult seal, kus tugev riigivõim suudab massi kadedusele vastu seista.

Et säästa klassikalist gümnaasiumi veidigi vaenulikkusest, on hädavajalik, et ta poleks mingil juhul ainus tee kõrghariduseni ja sellega seotud eelisteni, nagu see oli 19. sajandil. Vene klassikalisel gümnaasiumil läksid nende mõisnike, kaupmeeste, poodnike lapsed, kes tahtsid oma võsusi "inimeste sekka viia". Nende hulgas oli palju nürimeelseid ja laisku, kelle jaoks Cicero ja Sophoklese loomingut tundmaõppimine oli mõtetu. Gümnaasiumis õppimine langes paratamatult tasemeni, mis sai keskmiseks ja muutus farsiks, millest annavad õige ettekujutuse A. Tšehhovi irvitavad jutustused. See ei tohi korduda.

Ma ei arva sugugi, et klassikalise hariduse taassünd on imerohi kõikide hädade vastu. Näib, et erakordset osa võiks mängida ka kristluse taassünd riikliku usuna. On ka teisi võimalusi, ent siin kirjutasin sellest, mida usun end paremini teadvat.

Tahaks uskuda, et seisame uue riigi väravate ees, mis võib-olla avanevad, ja et väravale koputada on palju viise: neist üks on antiiktraditsiooni kultiveerimine. **T**

ALEKSANDER ZAITSEVI LIHTSAD TÕED

Marju Lepajõe magistriväitekirja kaitsmine
Tartus 11. märtsil 1996. Kõneleb Aleksander Zaitsev,
esiplaanil istub Jaan Unt.

2000. aasta algus viis maailma antiigiuurijate seast kaks korüfeed: 19. jaanuaril suri 100-aastasena Édouard des Places S.J., XX sajandi mõjukamaid platonismi uurijaid, kaks päeva hiljem, 21. jaanuaril 73. eluaastal Aleksander Zaitsev, Venemaa väljapaistvamaid antikviste, Peterburi klassikaliste filoloogide vaimne liider.

Erinevalt É. des Places'ist, kelle avaldatud tööde bibliograafia moodustab ise kõite ja keda tsiteeritakse pea igas platonismi-alases uurimuses, ei jäänud Aleksander Zaitsevist maha mahukat trükitud ja laustsiteeritavat pärandit – seda nii olude tõttu, mis ei pakkunud veendunud poliitilisele opositsionäärile kuigivõrd võimalusi teadustööde avaldamiseks, kui ka professor Zaitsevi enda veendumuste tõttu, respektist trükisõna ja eelkõige teaduse enese suhtes:

"Avaldada tuleb ainult siis, kui töös on midagi tõesti uut." "Avaldada tuleb siis, kui pole võimalik avaldamata jätta." "On lubamatu ummistada teadusruumi enesekorduste ja ümberjutustuste sõnamassidega."

Kui otsida kolme-nelja sõna, millega Aleksander Zaitsevi elu või pigem ehk mõju õpilastele iseloomustada, võiksid need olla: lihtsus, selgus ja mõtestatuse puhtus.

Lihtne ja pöördelistelt faktidelt napp oli Zaitsevi elukäik, määratud tema enda radikaalsusest. Ta sündis Leningradis 21. mail 1926. aastal poola tööliste perekonnas. Kogu elu kujundanud kiindumused ja hoiakud said selgeks juba koolieas: antiigi-armastus ja kommunismi-tülgastus. 1937. aastal arreteeriti tema isa, kes peatselt hukati, ema saadeti vangilaagrisse. Pärast 1941.–1942. aasta blokaadilve Leningradis evakueeriti Zaitsev Ufaasse, kus ta lõpetas keskkooli. 1945. aastal asus Zaitsev õppima Leningradi ülikooli klassikalise filoloogia õppetooli juurde, ent 1947. aasta jaanuaris arreteeriti ta süüdistatuna nõukogudevastases agitatsioonis ning pandi Kaasani erivanglasse (sellest ajast oli tal põgusaid mälestusi Konstantin Pätsist). Pärast vabanemist 1954. aastal jätkas ta klassikalise filoloogia õpinguid ning lõpetas Leningradi ülikooli 1956. aastal. Alates 1959. aastast kuni surmani töötas A. Zaitsev Leningradi ülikooli klassikalise filoloogia kateedris.

Suurejooneliselt lihtne on Aleksander Zaitsevi teadusala biograafia. Raiskamata aega pisiküsimustele, pühendus ta üksnes tõeliselt mastaapsele ja töötas välja teooria nn kreeka ime põhjustest, mille ta esitas monograafias "Kul'turnyj perevorot v Drevnej Grecii VIII – V vv. do n. e." (Leningrad, 1985). Selle põhjal kaitses ta 1987. aastal Leningradis ka ajaloodoktori kraadi.

See monograafia (mille põhiseisukohti on eesti keeles tutvustanud Jaan Unt – Vikerkaar 1986, nr 4 ja 6) on esimesel pilgul elutööks mahult väga napp (207 lk) ega ole selle poolest kuidagi võrreldav nt Aleksei Lossevi antiigi esteetika ajaloo köidetega. Ometi vastab see täpselt nõuetele, mida Zaitsev esitas endale ja oma õpilastele. Monograafias on esmakordselt antud teaduslik seletus olulisimale küsimusele Öhtumaa kultuuriloos: kuidas kujunes Kreekas VIII–V saj eKr niisugune unikaalne kvaliteetide kompleks, mis eristab teda kõikidest teistest vanaaja tsivilisatsioonidest ning teeb Antiik-

Kreeka igavesti nooreks ja kõikidele aegadele kütkestavaks kultuuriks? Miks tekkis inimkonna ajaloos teadus kui teadmise spetsiifiline vorm üksnes Kreekas ning arenes kõikjal, nagu iga üksiku juhtumi puhul võib näidata, alati kreeklaste astunud esimeste sammude vahetu või vahendatud mõju all? Vastus, milleni Zaitsev jõudis – kreeklastele omase agonaalse (võistlusliku) alge kandumine vaimse tegevuse valdkonnadesse –, ei pruugi olla piisavalt veenev kõigile, aga selleni jõudmisel on täidetud Zaitsevi jaoks olulisimad tingimused: (1) läbi on töötatud kogu relevantne allikmaterjal; (2) kaasatud on kõik asjasse puutuvate distsipliinide (mis sageli jäävad klassikalisele filoloogiale vägagi kaugeks, nagu nt geneetika) uurimistulemused; (3) kõikjal, kus on võimalik inimese üksikasju põhjendada sotsiaalpoliitiliselt või reaalelu tõikadega, on välistatud praktika-kauge spekulatsioon, geenius vms (mis selleski küsimuses oli senini Euroopa antiikkultuuri uurimises valdav), sest inimese elu on eeskätt praktiline; (4) informatsioon on esitatud võimalikult faktitihedalt ja kokkusurutult, lakooniliselt, ilma igasuguse liiglihata, et mitte raisata aega.

Zaitsevi meetod – seletada antiikaja vaimseid nähtusi, sh kirjandustekste igapäevaelu reaaliidega, vähemasti piiritleda, mis neis võib olla põhjustatud praktiliselt, ning vältida liiga faktikaugeid lennukaid järeldusi (milles ta olulisel määral erineb seni Tunas tutvustatud Sergei Averintsevi (2, 1999) ja Károly Kerényi (2, 2000) on andnud terve rea nauditavaid lühikartikleid antiikkirjandusest ja tema teise monograafia "Formirovanie drevnegrečeskogo geksametra". (St. Peterburg, 1994, 167 lk.) Kahtlemata on niisugune meetod ülimalt töö-, resp. lugemismahukas, nagu lihtsuse saavutamine üldse. Allikate aastakümnetepikkune süstemaatiline läbitöötamine (mis peaks klassikutel olema elementaarne, aga pole) tegi Aleksander Zaitsevist hindamatu erudiidi ja antiikaja eksperdi, kellele N Liidus ja kogu maailmaski oli raske võrdväärset leida. Vähe on ilmunud Leningradis/Peterburis antiigialaseid uurimusi, milles teda ei tänataks nõustamiste ja faktitaplustuste eest. Kõrgelt on hinnatud tema ülima põhjalikkusega toimetatud allikaväljaanded, viimasena "Dionisij Aeropagit. *O nebesnoj ierarhii*. (SP á, 1997).

Kõige täielikumalt avanes Aleksander Zaitsevi isiksus ehk siiski tema loengutes ja seminarides, kus polnud trükiõnast johtuvaid piiranguid ja tekkis puhta loomingu õhkkond, milles tema eruditsioon oli vaba kõikvõimalike seoste loomiseks. Just tohutu hulk erinevate huvidega õpilasi (kellest paljud töötavad Peterburi RÜ ja teiste teadusasutuste juures) peegeldab Zaitsevi isiksuse eri tahke ja kahtlemata kannab neid võimendades edasi uutele põlvkondadele. Zaitsevi jaoks oli ülikooli loeng, õppetöö, püha – see pidi toimuma igasugustest takistustest hoolimata ja algama minutipealt. Sõnadega "Teper' – svjaštšennaja rabota" võis ta katkestada vestluse ükskõik kui "kõrgelseisva" isikuga või mis tahes koosoleku. Ühtmoodi oluline oli talle nii algkursus kui ka doktorandide seminar, enamgi veel, ta pidas hädavajalikuks, et vanakreeka keele algkursust õpetaks õpingute algul just parim keeletundja, st reeglina vanim spetsialist, professor, sest kõige tähtsam on algus, kuidas midagi alatakse (Platon).

Küllap just innustunud õpilaste olemasolu oli see, mis aitas Aleksander Zaitsevil üle olla suletusest, mille põhjustas tema poliitiline meelsus. Teiselt poolt oli ta veendunud, et (parafraseerides Platonit) humanitaarteaduste meetodit on võimalik edasi anda üksnes õpilase-õpetaja pikaaegses koostöös, sest vaimsete nähtuste mõistmiseks vajalikku teadmist ei saa modelleerida ega abstrahheerida (mistõttu ka strukturalistlikud suunad olid tema jaoks – igro nesperjoznõje). Vaimse elu n-ö faktid on alati seotud isiksusega tervikuna, läbi kõigi selle kihtide, ja otsustused nende põhjal on seetõttu alati ainukordsed, unikaalsed. Seda õpilase-õpetaja koostööd ning ühtlasi oma kaht südamehuvi antiikaja poliitiliste õpetuste ja kreeka kirjanduse kujunemise vastu realiseeris ta aastakümneid (tavaliselt korralise õppetöö välistes) seminarides, kus loeti ja kommenteeriti ülipõhjalt kõiki vastavaid alliktekste, kirjakohti ja fragmente (loomulikult originaalkeeles), osavõtjateks peamiselt antiikajaloo ja klassikalise filoloogia üliõpilased ning vilistlased.

Kui 1970. aastate algul alustas Leningradis klassikalise filoloogia õpinguid Jaan Unt, meie praegu autoriteetsem õpetlane selles valdkonnas, pidas Zaitsev kaht taolist seminar-loengusarja: 1) "Kreeka kirjanduse kujunemine", mille jaoks luba oli välja võideldud suurte raskus-

tega ja millele oli tulnud anda "üldhariv" pealkiri "Antiikmütoloogia"; 2) "Antiikaja poliitilised teooriad", oma sisult aga vanaaja poliitiline mõtlemine üldse (mille raames käsitleti ka Indiat ja Hiinat). Selline teema tähendas paratamatult ka üldistusi ja ohtlikke viiteid kaasaega. Jaan Unt liitus nende seminaridega poole pealt, kui käsitleti Homerost, ja sarjad jätkusid, kui ta lahkus Leningradist 1976. aastal. Kui allakirjutanu seoses klassikalise filoloogia aspirantuuriga Leningradis 1988. aastal poliitiliste teooriate seminariga liitus (kreeka kirjanduse sarja oli tekkinud paus), oli lugemisjärg Aristotelese "Poliitika" käes (kümmeaastat vahepeal oli kulunud Platoni "Seadustele") ja mitmedki osavõtjad olid jõudnud kandidaadi- ja isegi doktorikraadini. Kommentaarid ja arutelu olid endiselt sedavõrd põhjalikud, et kahe tunni jooksul jõuti sageli uurida vaid paar lauset, nii et kolme aasta jooksul, mil seminarist õnnestus osa võtta, loeti läbi vast 30 lehekülge teksti. Seejuures ei jäänud seminar kunagi ära (ehkki toimus laupäeviti), isegi mitte siis, kui Zaitsev kord vahetult enne seminari oli jalaluu murdnud. Kips peale pandud, algas seminar kohe tema voodi juures kodus.

Ka oma igapäevaelus lähtus Aleksander Zaitsev antiigi tarkuse lihtsamatest ja parimatest printsiipidest, mida suudetakse harva. Ta elas märkamatult, elu materiaalsele küljele mingit tähelepanu osutamata, äärmiselt korrapäraselt ja paikselt, et miski ei häiriks tema pühendumist. Pärast vangist naasmist 1954. aastal ja enne N Liidu lagunemist lahkus Zaitsev Leningradist ainult korra – 1980. aastate lõpul ja siiski vaid üheks õhtuks Moskvasse, kus arutati klassikalise hariduse tulevikku N Liidus. Antiigi tõdemus "jõudeaeg ja puhkus on selleks, et tegelda teaduste ja kunstidega" oli talle nii enesestmõistetav, et elu lõpul ta teoreetilisest arutlusest peaaegu ei väljunudki, nagu näis. Külalastes 1996. aastal Tartut ja võideldes juba verevähiga, mis oli ta kurnanud peaaegu läbipaistvaks, ei näinud ta hommikul pool viis pärast väsitavat reisi bussist väljudes kuigivõrd mõtet pikemal teretamisel ja viisakuste vahetamisel, vaid asus kohe 20-kraadises pakases eritlema Homerose heksameetri päritolu. Ehkki tema reisi põhjus oli ühe magistratöö kaitsmine, keeldus ta kaitsmisjärgsest lõunalauast ja suundus otsustavalt üliõpilassööklaste, sest "seal saab

segamatult mõelda". Sellisena jäabki ta meelde: täielikult pühendunud, ikka arutlemas, sõltumata aastaajast ikka seesama ebamääraselt pruunikas mantel seljas ja kulunud nahkportfell käes, liikumas kiirete ja lühikeste sammudega, vene teadlasele tüüpiline kitsehabe uudishimulikult veidi öieli — askeet ja eruditsiooni kehastus.

Paradoksaalsel kombel ei saa Zaitsevi meetodiga seletada tema enda isiksust. Teda pole võimalik taandada mingitele sotsiaalpoliitilistele oludele või ühiskondlikele suhetele. "Valikud igapäevaelus" ei määranud tema põhimõtteid. Ta polnud "oma ümbruse õpilane". Nn kognitiivse dissonantsi teooria tema puhul ei toimi kuidagi (vt A. Herkel, Poliitiline Zimbardo. – Sirp 2001, 5. jaan). Zaitsev polnud manipuleeritav.

Võib oletada, et just siin on üks põhjusi, miks Aleksander Zaitsev nii järjekindlalt propageeris antiikkultuuri väärtusi, miks "antiikkultuur on kestvalt ja päästvalt aktuaalne", lisaks sellele, et see on "hapnik kõige aktiivsemal kujul". Klassikalise hariduse olulisemaid võimalikke efekte on mittemanipuleeritavus, vaimne suveräänsus. Kui süveneda mõtte- ja kultuuri-pärandisse, mis on kõik "olud" ületanud, siis "olud" enam ei mõju, nad kaotavad tähtsuse ning inimene teostab ennast tõesti inimesena.

Marju Lepajõe

Marju Lepajõe
(1962)

Klassikalise filoloogia magister (1996)
TÜ ajaloolise usuteaduse õppejõud.
Avaldanud 17. saj eesti kultuuriloo
alustekste, tõlkeid antiik-,
kesk- ja varauusaja filosoofiast ning
teoloogiast ja kreeka-eesti
Uue Testamendi sõnastiku.